

Krystyna Trembicka

„Okrągły stół” jako forma porozumienia w Europie Środkowowschodniej w latach 1989–1990

Polityka i Społeczeństwo nr 2, 137-147

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Krystyna Trembicka

„OKRĄGLY STÓŁ” JAKO FORMA POROZUMIENIA W EUROPIE ŚRODKOWWSCHODNIEJ W LATACH 1989–1990

1. Uwagi wstępne

Transformacja ustrojowa w Europie Środkowowschodniej nastąpiła w ramach trzeciej fali demokratyzacji, procesu zachodzącego w skali globalnej w ostatniej dekadzie XX wieku¹. W trzeciej fali demokratyzacji, rozpoczętej w 1974 r. w Portugalii, a trwającej do 1990 r., systemy demokratyczne zastąpiły systemy autorytarne bądź totalitarne w około trzydziestu krajach: najpierw na południu Europy, następnie w Ameryce Łacińskiej i Azji, a w końcu w państwach radzieckiej strefy wpływów. Cechą charakterystyczną trzeciej fali demokratyzacji były negocjacje, kompromisy i porozumienia². Historyk Timothy Garton Ash stworzył neologizm „refolucja” (negocjacje)³. Termin ten opisuje sytuację, w której np. polski model wypracowany przy „okrągłym stole” oznaczał obalenie systemu poprzez zawiązanie sojuszu na rzecz reform. Ta „mieszanina reformy i rewolucji” zawiera silny i zasadniczy element „zmian odgórnych”, którym przewodziła oświecona mniej-

¹ S. P. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, tłum. A. Dziurdzik, Warszawa 1995, s. 9 i nn.

² Zmiany w wyniku obcej inwazji i narzucenia systemu nastąpiły w dwóch państwach: w Panamie i w Grenadzie; rewolucyjne przesilenie miało miejsce także w dwóch przypadkach: w Portugalii i Rumunii, z tym że w tym ostatnim doszło do krótkotrwałego powstania miejskiego, wspieranego przez siły zbrojne. Znaczące walki pomiędzy oddziałami wojsk miały miejsce jeszcze na Filipinach, w Boliwii i Nikaragui.

³ T. G. Ash, *Wiosna obywateli. Rewolucja 1989 widziana w Warszawie, Budapeszcie, Berlinie i Pradze*, tłum. A. Husarska, Londyn 1990, s. 9, 13–14.

szość z będących u władzy partii komunistycznych. Ale – na co zwracał uwagę Ash – istniał też drugi ważny element: powszechne naciski oddolne. Cykle protestów i represji w państwach komunistycznych doprowadziły do wynegocjowania porozumień pomiędzy rządzącymi i opozycją.

Negocjacje miały miejsce w Polsce, na Węgrzech, w Czechosłowacji, w NRD, w Bułgarii, a po obaleniu Nicolae Ceaușescu także w Rumunii. Porozumienia w sprawie wprowadzenia demokracji przybierały wiele form. W większości omawianych państw negocjowano przy „okrągłym stole”⁴. Rozmowy toczyły się między lutym 1989 r. a marcem 1990 r. i zapoczątkowały proces transformacji ustrojowej w Europie Środkowowschodniej.

2. Uczestnicy, tryb obrad i sposób podejmowania decyzji

Transformacja ustrojowa została zapoczątkowana przez elity polityczne. W Polsce ważną rolę odegrały dwie fale strajków w 1988 r. i Kościół rzymskokatolicki. Spośród państw realnego socjalizmu w Polsce do negocjacji przy „okrągłym stole” doszło najwcześniej. W chwili gdy zawierano porozumienie, czyli w kwietniu 1989 r., na Węgrzech rozpoczął obrady opozycyjny „okrągły stół” (22 marca – 9 czerwca 1989 r.). W innych państwach bloku istniały co prawda organizacje opozycyjne wobec systemu, ale ferment wewnętrzny dopiero się rozpoczynał, np. w kwietniu 1989 r. w NRD środowiska opozycyjne krytkowały ordynację do wyborów komunalnych, a po wyborach (7 maja) zarzuciły władzom fałszerstwo wyników; rozpoczęły się dopiero demonstracje na rzecz reform, ucieczki do RFN. W Bułgarii wystąpił exodus ludności reprezentującej narodowość turecką. W ZSRR zmiany były jedynie w sferze „głośności” (kluby dyskusyjne), ale bez zasadniczej reformy systemu politycznego.

⁴ „Okrągły stół” jest potoczną nazwą rozmów, jakie toczyły się w Polsce od 6 lutego do 5 kwietnia 1989 r. i były pierwszą – od stanu wojennego – oficjalną próbą bezpośredniego dialogu między przedstawicielami strony rządzącej oraz znacznej części opozycji. Obrady miały wcześniej przedyskutowany i ustalony porządek, harmonogram czasowy problemów do rozstrzygnięcia oraz dotyczyły wielu spraw politycznych, gospodarczych i społecznych różnej rangi, a zakończyły się podpisaniem porozumienia.

Na Węgrzech obyło się bez masowych demonstracji i rozruchów. Negocjacje w innych państwach odbywały się pod wpływem wydarzeń w Polsce (przegrana PZPR w wyborach czerwcowych w 1989 r. i utworzenie rządu Tadeusza Mazowieckiego z udziałem dotychczasowej opozycji) i na Węgrzech, nacisku przywódców ZSRR na przeprowadzenie zmian personalnych we władzach i reform w państwach Europy Środkowowschodniej, manifestacji ludności i fermentu w partiach komunistycznych. W NRD, jak przyszło do rozmów przy „okrągłym stole” (8 grudnia 1989 r. – 29 stycznia 1990 r.), to równoległe do nich toczyły się działania dyplomatyczne na rzecz zjednoczenia Niemiec. Przedstawiciele RFN domagali się przeprowadzenia wolnych wyborów do parlamentu i zlikwidowania monopolu partii komunistycznej.

W rozmowach przy „okrągłych stołach” uczestniczyli przywódcy rządowi i opozycyjni. Komuniści zdecydowali się negocjować podstawowe warunki zmiany systemowej z przywódcami opozycyjnymi, których wcześniej więzili (Lech Wałęsa, Vaclav Havel). Zwolnieni politycy byli na ogół na tyle umiarkowani, by podjąć rozmowy ze sprawcami ich uwięzienia⁵.

We wszystkich państwach „realnego socjalizmu” podobny był skład uczestników obrad: przedstawiciele rządzących i opozycji. Na Węgrzech władze wymogły na opozycji, aby wyodrębnić niejako trzecią stronę: obok reprezentacji partii i rządu, „opozycji”, także różnych prokomunistycznych organizacji społecznych. Stąd w publicystyce nazwa „trójkątny stół”.

Jeżeli chodzi o przebieg obrad, to podobieństwa dotyczyły po części trybu obrad: obrady plenarne, komisje (stoły), zespoły eksperckie (podstołki). We wszystkich państwach kwestie polityczne zdominowały sprawy gospodarcze.

Rozmowy były poprzedzone rokowaniami wstępnymi. Na ogół zdecydowano o jawności i porządku obrad, ustalano harmonogram czasowy problemów do rozstrzygnięcia. Znamienne, że nazwa wydarzenia była na ogół nieadekwatna do rzeczywistości⁶. „Okragłe stoły” były

⁵ S. P. Huntington, *Trzecia fala demokratyzacji*, s. 163.

⁶ „Okragły stół” bowiem to spotkanie osób zainteresowanych jakimś problemem, debata, w której nie ma z góry ustalonego porządku obrad oraz miejsc przewidzianych dla osób-uczestników debaty, podziału na wyżej stojących w hierarchii i tzw. miejsc gorszych. Zob. Z. J. Hirs, *Między II a III Rzeczpospolitą 1944–1989*, Białystok 1993, s. 258.

spotkaniami stron, które nie były równoprawne. To władze dysponowały aparatem przymusu, miały – przynajmniej w pierwszej fazie transformacji – większe możliwości oddziaływania na opinię społeczną, decydowały o terminie rozpoczęcia rozmów oraz o sposobach realizacji postanowień. Wniosek ten odnosi się do sytuacji w Polsce, w Bułgarii, na Węgrzech i w Rumunii.

W ZSRR nie doszło do rozmów, gdyż Michaił Gorbaczow nie miał odpowiedniego partnera w postaci opozycji i Kościoła.

3. Zakres i zasięg proponowanych zmian

W trakcie pierwszego wydarzenia tego typu, w Polsce, komuniści podjęli debatę nad reformą socjalizmu. Dysponowali jasno określonym celem strategicznym: uratowanie systemu, zachowanie władzy oraz wkomponowanie opozycji w system; uzyskanie legitymizacji poprzez porozumienie z opozycją i kontrolowane odgórnie reformy; podzielenie się odpowiedzialnością. Mieli wytyczone cele działania przy „okrągłym stole”: doprowadzenie do ugody w kwestii prezydenta oraz szybkich i wspólnych wyborów parlamentarnych, wprowadzenie opozycji do parlamentu, rozstrzygnięcie wyników wyborów przed głosowaniem, ewentualnie – po wyborach – na 4 lata utworzenie rządu wielkiej koalicji z udziałem „Solidarności”, nowelizację ustawy o stowarzyszeniach. Wyznaczyli granicę dopuszczalnych ustępstw: dla opozycji 30%, a maksymalnie 35% miejsc w sejmie, mandaty radnych i senatorów, legalizacja „Solidarności”, umożliwienie prowadzenia działalności politycznej w stowarzyszeniach, ograniczony dostęp do mediów. Większość tych celów udało się zrealizować⁷. Z ich strony nie było mowy o zmianie ustroju politycznego. Opozycja zaś nie aprobowała socjalizmu.

Debata pokazała, że w kwestii wolności i praw obywatelskich PZPR zadowolala „Konstytucja PRL”. Nie proponowano rozszerzania indeksu praw osobistych, obywatelskich i politycznych. Przy „okrą-

⁷ *Stanowisko w sprawie reform politycznych*, [w:] *Porozumienia Okrągłego Stołu*, Warszawa, 6 lutego – 5 kwietnia 1989 r., NSZZ „Solidarność” Region Warmińsko-Mazurski 1989, s. 5–7. Komuniści jeszcze trzy miesiące wcześniej opowiadali się za „socjalistyczną demokracją parlamentarną”, którą chcieli budować razem ze społeczeństwem obywatelskim, co było niemożliwe do urzeczywistnienia. Zob. *Stanowisko KC PZPR w sprawie pluralizmu politycznego i pluralizmu związkowego*, „Trybuna Ludu”, 20 I 1989, nr 17, s. 3.

głym stole” komuniści zablokowali możliwość działania nowych partii politycznych. Mieli zamiar zmusić istniejące już opozycyjne partie polityczne do legalnego działania w ramach stowarzyszenia. Wydaje się, że w czasie „okrągłego stołu” nie byli przygotowani do rezygnacji z kierowniczej roli PZPR w państwie. Pluralizm polityczny i społeczny rozumiano wówczas jako poszerzenie sceny politycznej o ruch związkowy, stowarzyszenia, kluby polityczne. Csaba Békés, politolog i historyk, uczestnik konferencji w Miedzeszynie (odbyła się w dniach 21–23 października 1999 r. na temat „Polska 1986–1989: koniec systemu”), przypomniał spotkanie komunistów polskich z delegacją komunistów węgierskich w marcu 1989 r., w czasie którego ci ostatni mogli poznać poglądy gospodarzy na temat pluralizmu. Z przeprowadzonych wówczas rozmów wynikało, że przywódcy PZPR mieli nadzieję na długi okres przejściowy, a w przewidywanej (na 1991 rok) nowej konstytucji dopuszczali istnienie tylko trzech partii: komunistycznej, ludowej i demokratycznej. Przewidywane przez PZPR zmiany nie były głębokie. W Polsce w najbliższym czasie nie zakładano wprowadzenia pluralizmu politycznego, rozumianego jako legalna walka o zdobycie lub utrzymanie władzy państwowej ugrupowań zróżnicowanych pod względem ideologiczno-programowym⁸.

PZPR nie zgodziła się także na podjęcie przy „okrągłym stole” prac nad nową ustawą o zgromadzeniach, co zaproponowali komuniści na Węgrzech. Opozycji nie udało się doprowadzić do zmiany przepisów o zgromadzeniach, ograniczających korzystanie z konstytucyjnego prawa do zgromadzeń⁹. PZPR zablokowała także dyskusję na rzecz odtworzenia samorządu terytorialnego oraz nie zgodziła się na zniesienie najbardziej

⁸ Brak w PZPR woli wprowadzenia pluralizmu politycznego albo chociażby równoprawnego współdziałania w ramach dotychczasowej koalicji potwierdzały „Propozycje zasad współdziałania rządu i terenowych organów administracji państwowej z partiami koalicji rządzącej w nowym układzie politycznym” z 28 lutego 1989 r. Rakowski, jako szef rządu oraz surowy krytyk istniejącego sposobu sprawowania władzy, zakładał, że w okresie przejściowym PZPR z tytułu swej przewodniej roli zachowałaby, na zasadzie koalicyjnej umowy, przywilej inicjatywy i koordynacji programowej i organizacyjnej. Rolę „arbitra” w wypadku powstania takiej konieczności mogłyby spełniać przewodniczący Rady Państwa, a w przyszłości prezydent. Por. *Polska 1986–1989: koniec systemu. Materiały międzynarodowej konferencji, Miedzeszyn, 21–23 października 1999*, t. 3: *Dokumenty*, red. A. Dudek, A. Friszke, Warszawa 2002, s. 212–213.

⁹ *Porozumienia Okrągłego Stołu...*, s. 93–94; P. Smoleński, *Szermierze okrągłego stołu. Zwątpienia i nadzieje*, red. M. Łukasiewicz, Warszawa 1989, s. 103.

restrykcyjnych przepisów Kodeksu karnego oraz Kodeksu wykroczeń, co postulowała opozycja. W kwestii zasięgu praw i wolności obywatelskich godzono się jedynie na rozszerzenie prawa działalności stowarzyszeń, związków zawodowych oraz umożliwienie części opozycji ograniczonego dostępu do parlamentu i środków masowego przekazu.

Generalnie strona koalicyjno-rządowa widziała przyszłość kraju w reformowaniu socjalizmu. Zmiany przyjęte w drugiej połowie lat osiemdziesiątych, w tym przy „okrągłym stole”, były znaczną ewolucją myśli politycznej. Nie było mowy o realizacji w najbliższej przyszłości prawa do swobodnego wyboru władz czy życia w systemie demokratycznym. Niewątpliwie jednak „okrągły stół” dał wiele tzw. otwarć¹⁰.

Postanowienia podejmowane przy „okrągłych stołach” w innych państwach komunistycznych szły znacznie dalej z tego względu, że miały miejsce już po zmianie ustrojowej w Polsce. Stąd na Węgrzech celem było określenie sposobu wprowadzenia demokracji. O ile w Polsce inicjatywa należała do strony koalicyjno-rządowej, o tyle na Węgrzech obrady (13 czerwca – 18 września 1988 r.) przebiegały pod naciskiem opozycji. Trwały długo ze względu na sposób podejmowania decyzji przez opozycję (uzgadnianie stanowisk przez partie polityczne; w Polsce decyzje były podejmowane przez wąskie gremia).

Na Węgrzech zdecydowano o kilku ważnych sprawach: (1) wolne wybory do parlamentu i samorządów oraz prezydenckie, (2) swoboda zrzeszania się (pluralizm polityczny), (3) pełne uznanie i poszanowanie praw obywatelskich, (4) zasada państwa prawa, (5) cywilna kontrola nad armią¹¹. W trakcie obrad opracowano projekt nowej konstytucji i innych ustaw, które miały skierować Węgry na tory demokracji parlamentarnej i systemu wielopartyjnego. Porozumienie dotyczyło także trybu i terminu wyborów prezydenta. Komuniści chcieli, aby prezydent wyłonić w głosowaniu powszechnym, i to przed wyborami parlamentarnymi. Liczyli na sukces wyborczy Imre Pozsgaya. Opozycja z kolei chciała odwlec wybory¹². 23 października 1989 r. porozumienia zostały przyjęte w formie ustaw przez parlament. Zrezygnowano wów-

¹⁰ Zob. K. Trembicka, *Okrągły stół w Polsce. Studium o porozumieniu politycznym*, Lublin 2003, *passim*.

¹¹ B. Góralczyk, *Transformacja postkomunistyczna 1990–2003*, Warszawa 2003, s. 42 i nn.

¹² T. G. Ash, *Wiosna obywateli...*, s. 39–41; *Poker z prezydentem. Rozmowa z Elemérem Hankissem, ekspertem węgierskiej opozycji*, „Życie Warszawy”, 24 XI 1989.

czas w konstytucji z przewodniej roli partii komunistycznej, dyktatury proletariatu, utworzono urząd prezydenta, uchwalono ustawę o partiach politycznych oraz o wyborach do parlamentu, zmieniono nazwę państwa na Republika Węgierska¹³.

W Czechosłowacji ustalono, że nowy prezydent będzie wybrany przez Zgromadzenie Federalne¹⁴. Po wyborze 29 grudnia 1989 r. Václava Havla na prezydenta w krótkim czasie przeprowadzono wiele ważnych i daleko idących zmian: rewindykacja mienia należącego do Komunistycznej Partii Czechosłowacji, ustawa o prawach i wolnościach obywatelskich, o partiach politycznych, likwidacja Służby Bezpieczeństwa, cenzury. Zdecydowano, że wolne wybory do parlamentu odbędą się w czerwcu 1990 r.

W Bułgarii opozycja była nieliczna i słabo zorganizowana. Dodatkowo komunistom udało się niejako uprzedzić wypadki i zainicjować zmiany. Przed rozpoczęciem rozmów władze poczyniły ustępstwa na rzecz nacjonalistów, ustalając, że regiony zamieszkałe przez Turków nie uzyskają autonomii. Przy „okrągłym stole” (16 stycznia – 12 marca 1990 r.) toczono rozmowy o pojednaniu narodowym, zmianach w systemie politycznym, praworządności, nowej ordynacji wyborczej, kwestiach społeczno-ekonomicznych¹⁵. W wyniku porozumień wykreślono z konstytucji przepis o przewodniej roli partii. Niemniej przystępujący do rozmów przedstawiciele władz nie chcieli dokonywać dalej idących zmian przed posiedzeniem zjazdu BPK, prezentowali postawę zachowawczą. Dokumenty końcowe przewidywały, że „okrągły stół” będzie zatwierdzał ważne ustawy przed przedstawieniem ich parlamentowi, regulowały stosunki partii politycznych z państwem oraz udział partii w kampanii wyborczej, w tym dostęp do środków masowego przekazu. Wśród postanowień politycznych, wzorem Polski i Węgier, znalazło się ustanowienie urzędu prezydenta. USD (Unia Sił Demokratycznych) domagała się przed ostatecznym podpisaniem porozumienia: odebrania komunistom MON i MSW, broni cywilom, wprowadzenia zakazu noszenia broni przez funkcjonariuszy wojska i milicji poza miejscem pracy i służby, przestrzegania prawa oraz kierowania do sądów spraw przeciw autorom apeli i wypowiedzi siejących nienawiść¹⁶.

¹³ Zob. J. Gorzowski, W. Morawski, *Jesień narodów*, Warszawa 1991, s. 55–57.

¹⁴ *Jesień ludów*, t. 1, oprac. R. Jurczakowski i in., Warszawa 1990, s. 217.

¹⁵ Zob. J. Gorzowski, W. Morawski, *Jesień narodów*, s. 103.

¹⁶ „Gazeta Wyborcza”, 6 VI 1990.

Generalnie we wszystkich państwach, w których toczyły się rozmowy przy „okrągłych” i „trójkątnych stołach”, porozumienia obejmowały kilka kwestii: utworzenie urzędu prezydenta, budowę systemu demokracji parlamentarnej, nowe wybory parlamentarne z udziałem opozycji, wprowadzenie pluralizmu politycznego. Z wyjątkiem Polski na ogół zdecydowano o przeprowadzeniu wolnych i demokratycznych wyborów do parlamentu, o zmianach w konstytucji w postaci likwidacji przepisów o kierowniczej roli partii marksistowsko-leninowskiej, dyktaturze proletariatu, o wprowadzeniu pluralizmu politycznego. W Polsce analogiczne zmiany przeprowadzono po przegranych przez PZPR wyborach czerwcowych w 1989 r.

Inaczej potoczyły się sprawy w Rumunii. W Rumunii opozycja powstała późno. Dopiero w 1987 r. utworzono konspiracyjny, wolny związek zawodowy. Kierownictwo partii komunistycznej z Ceaușescu nie akceptowało zmian zachodzących w innych państwach bloku, próbowało zorganizować interwencję Układu Warszawskiego przeciw Polsce¹⁷. Zjazd RPK w dniach 20–24 listopada 1989 r. zakończył się sukcesem dotychczasowego lidera. We wszystkich krajach upadły już dawne reżimy. Miało to wpływ na postawę społeczeństwa Rumunii. Manifestacje w Timisoarze 16 i 17 grudnia 1989 r. dały początek rewolucji rumuńskiej. Rozszerzyły się na stolicę państwa Bukareszt (21 grudnia). Reakcją władz było użycie broni palnej. Strajki i demonstracje potraktowano jako intrygę węgierską. Rewolucji nie udało się stłumić w zarodku, gdyż wojsko przeszło na stronę demonstrantów i strajkujących. Doszło do starcia między wojskiem a Securitate, w wyniku którego 22 grudnia nastąpił upadek i uwięzienie Ceaușescu (25 grudnia proces i egzekucja). Władzę objął Front Ocalenia Narodowego z komunistą Ionem Iliescu, który – podobnie jak komuniści w Bułgarii – przejął inicjatywę. Iliescu został także nowym prezydentem. Jeszcze przed zwołaniem „okrągłego stołu”, w celu pacyfikacji wrogich partii komunistycznej nastrojów społecznych, zgodził się na wprowadzenie systemu wielopartyjnego, likwidację Securitate, wydał dekret (wycofany) o rozwiązaniu RKP, ogłosił termin wyborów do parlamentu.

W Rumunii obrady przy „okrągłym stole” (27 stycznia – 1 lutego 1990 r.) nie spełniły takiej roli jak chociażby w Polsce, na Węgrzech czy w Czechosłowacji. Z ważnych postanowień na uwagę zasługuje jedno: opozycja otrzymała dostęp do mediów. Najważniejsze procesy za-

¹⁷ „Gazeta Wyborcza”, 29 IX – 1 X 1989.

chodziły wśród wojska i policji. Rozgrywka między nimi, zwana drugą (po grudniowej) rewolucją, zakończyła się zwycięstwem wojska.

4. Wnioski

Zmiana systemu władzy w Europie Środkowowschodniej w decydującym okresie zajęła niespełna rok. Charakterystyczne dla początków procesu transformacji było umiarkowanie w przyjętej taktyce i prowadzonej polityce, porzucenie przemocy jako środka polityki, stosowanie polityki kompromisu. Wyjątek stanowiły wydarzenia w Rumunii. Negocjacje i porozumienia przy „okrągłych” i „trójkątnych stołach” były początkiem drogi do wprowadzenia demokracji w państwach Europy Środkowowschodniej.

Procesowi transformacji towarzyszyło wsparcie ZSRR. Do końca nie wiadomo, jaki zakres reform politycznych Michał Gorbaczow popierał i przewidywał. Wydaje się, że w stosunku do państw bloku dotyczyło to trzech rodzajów działań. Po pierwsze, zabiegów na rzecz usunięcia dotychczasowych przywódców komunistycznych w niektórych krajach: Ericha Honeckera w NRD, Todora Żiwkowa w Bułgarii i Miloša Jakeša w Czechosłowacji oraz zastąpienia ich politykami zdolnymi do dokonania reform, którzy byliby jednocześnie naturalnymi sprzymierzeńcami. Nowe podejście ZSRR otworzyło drogę do usunięcia dotychczasowych przywódców. Po drugie, przywódca radziecki zachęcał także władze do przeprowadzenia reform. W Czechosłowacji Gorbaczow namawiał Jakeša i Ladislava Adamca do dokonania zmian latem 1989 r. Po trzecie, nakłonił też komunistów polskich do udziału w rządzie kierowanym przez Tadeusza Mazowieckiego¹⁸. Gorbaczow był zainteresowany ewolucyjnym przebiegiem zmian ustrojowych, pokojem społecznym w państwach Europy Środkowowschodniej. Priorytetem był pomyślny rozwój stosunków ZSRR z USA.

W dwóch państwach, w Polsce i na Węgrzech, osiągnięte w negocjacjach kompromisy przysporzyły problemów przywódcom politycznym. W Polsce długoletni zwolennicy „Solidarności” i PZPR poczuli się po zawarciu kompromisu wyalienowani wobec tych organizacji. Atakowani byli Wojciech Jaruzelski i Lech Wałęsa. Pierwszy, że oddał zbyt dużo władzy, drugi – zarówno za samo rozpoczęcie rozmów, jak i zbyt ustępstwa.

¹⁸ S. P. Huntington, *Trzecia fala demokracji*, s. 107–108.

W Polsce i na Węgrzech społeczeństwo nie zaakceptowało wyników umów zawartych między władzą a ówczesną opozycją. W Polsce pierwsza tura odbytych 4 czerwca 1989 r. wyborów do sejmu i senatu przyniosła bezapelacyjne zwycięstwo opozycji. Na 161 miejsc w sejmie, które przypadły jej na mocy porozumień, uzyskała aż 160. Do senatu opozycja na 100 miejsc zdobyła aż 92. Jeżeli chodzi o stronę koalicyjno-rządową, to w pierwszej turze udało jej się wprowadzić do sejmu jedynie 3 posłów. Z wyjątkiem 2 osób (Mikołaja Kozakiewicza i Adama Zielińskiego) porażkę ponieśli kandydaci umieszczeni na liście krajowej. Słusznie zatem w PZPR wynik wyborów odczytano jako wyraźne rozstrzygnięcie na korzyść „Solidarności”, a tym samym jako zdecydowane odrzucenie przez społeczeństwo dotychczasowego modelu rządzenia¹⁹. Rezultaty wyborów świadczyły także o zanegowaniu przez społeczeństwo istoty kontraktu zawartego przy „okrągłym stole”, który – bez względu na wynik głosowania – gwarantował większość w parlamencie dotychczas rządzącym. Wynik wyborów czerwcowych w 1989 r. i nowe strajki, których konsekwencją było poniekąd utworzenie rządu Tadeusza Mazowieckiego z opozycji, przyspieszyły proces zmian. Okazało się, że aspiracje społeczne, przynajmniej w sprawach politycznych, poszły dalej, niż to przewidywały dokumenty końcowe „okrągłego stołu”.

W Polsce elita polityczna zbagatelizowała rezultaty wyborów czerwcowych i zrealizowała kontrakt. Podjęto dwa działania, które klęczyły się z wolą społeczną: 1) zmianę reguł gry w czasie wyborów, czego dowodem była nowelizacja ordynacji wyborczej między pierwszą a drugą turą głosowania, tak aby 33 mandaty stracone przez stronę koalicyjno-rządową z listy krajowej przenieść do okręgów; u progu transformacji stworzono za zgodą opozycji demokratycznej precedens: w imię racji politycznych można manipulować prawem; 2) poparcie części środowiska opozycyjnego dla wyboru gen. Jaruzelskiego na prezydenta; rezultatem tych działań (przy jednoczesnym pacyfikowaniu ruchu Komitetów Obywatelskich) było przyczynienie się do likwidacji entuzjazmu społecznego, tak potrzebnego do przeprowadzenia w krótkim czasie daleko idących zmian.

Kluczową decyzję naród węgierski podjął w drodze referendum. 26 listopada 1989 r. społeczeństwo odrzuciło postanowienia zawarte

¹⁹ *Informacja Wydziału Pracy KC PZPR na temat II tury wyborów do Sejmu i Senatu z 15 czerwca 1989 r.*, [w:] *Polska 1986–1989: koniec systemu*, t. 3..., s. 275.

w wyniku rozmów „trójkątnego stołu”, zgodnie z którymi powszechne i bezpośrednie wybory prezydenta miały odbyć się przed wyborami do Zgromadzenia Narodowego (opowiadali się za tym komuniści i umiarkowana część opozycji). Zgodnie z propozycją opozycyjnych Związku Wolnych Demokratów oraz Związku Młodych Demokratów w referendum zaakceptowano koncepcję wolnych wyborów najpierw do parlamentu, a dopiero później prezydenckich, co zapobiegło wybraniu na prezydenta Imre Pozsgaya, komunistycznego reformatora. Zablokowano zatem porozumienie między częścią opozycji a komunistami w kwestii wyboru prezydenta. Tak więc najpierw miały się odbyć demokratyczne wybory do parlamentu, co nastąpiło 25 marca 1990 roku²⁰.

Przyspieszenie procesu zmian w Europie Środkowowschodniej nastąpiło pod koniec 1989 r. W październiku 1989 r. upadł reżim komunistyczny w NRD. Również w Bułgarii w listopadzie rząd komunistyczny rozpoczął proces liberalizacji. W 1990 r. odbyły się wybory.

W wyniku rozmów i porozumień między dotychczas rządzącymi a opozycją w części państw nastąpiły przekształcenia w obrębie władzy wykonawczej w postaci powołania rządów koalicyjnych. S. P. Huntington traktuje utworzone wówczas rządy koalicyjne jako formę zapewnienia komunistom i opozycji ochrony ich interesów w czasie przemian. Charakterystyczne było to, że w transformacji rządzący prawie nigdy nie podlegali karom.

²⁰ J. Gorzowski, W. Morawski, *Jesień narodów*, s. 58.